

6670

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

DALARNA

Sollerön

8/12 1933

11/3 1934

Mattsson, Håll Nils, 1933,1934

Svar på ULMA:s frågelista M 25 Jaktens och
fiskets betydelse för hushållningen

44 bl.4:o

Exc.S.Björklund

6670
0799

Jaktens och fiskets betydelse för
kushållningen.

Dalarna.
Sollerön.

Häll N. Mattsson.

Ink. 8/12/1933.

I. Allmänna uppgifter.

Den allmänna betydelse, som tillgången på fisk och vilt hade för nybyggare i orten, finns givetvis ej något minne av, då tiden för bebyggelens början här, ligger så långt tillbaka, att ingen med bestämdhet kan avgöra, när nybyggare började slå sig ned här. Att tillgången på fisk haft sin stora betydelse för nybyggarna, som för 1000-tals år tillbaka började bosätta sig här får dock anses givet då dessa med all sannolikhet hade fiske som huvudnäring. Vilken betydelse tillgången på skogens viltbråd hade för dessa nybyggare, är litet svåra-

ULMA 6670. Häll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

re att göra sig en bestämmd uppfattning om.]

1) Om jakten och fisket i mannaminne e.
 1) gentligen ej varit något livsvilkor för by-
 arnas befolkning, så har dock isynnerhet
 fisket varit av stor betydelse för de flesta
 småbrukarna för att få svovel-såuf till brö-
det och ibland även till att utdryga brödet
 med. Ibland, då det var ont om pengar, kun-
 de man också sälja fisk för att få en väl-
 behörlig slant eller också tillbytte man
 sig varvor för fisk. 2) En gumma, född på
 1830-talet, brukade berättat:

X
2)

mäss läm vå väst-da jann rümär, vürt-
 um vir so | säuf-lyrär | så i vårt sätt-äre
 fars a findum a ta vass fita smör a mj-
 su-smör nidi je bytha. ann fikk int stürt
 nid-i bytha, män mäss ann djikk ätbakär,

lös a.
 bet. 1 e
 utan svovel?

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Frgl. M 25

3

(djikk) ann um fiskhäusa bot-; björn- fisk-hus
sjo - bättjim | ä dä vä ä so myti örädär
så ann fjukkät full bögg-sättjän. ä
vårt ällt nässndär ann ärkät bjära ä
i ä full äldär ve so fäin, så i vårt
dä lass käm - em ä taja. Övers: "Me-
dan de varv "där värtut" (i lingsfäbodarna)
en sommar, blevo vi så "sovellösa" (utan
sovel till brödet) så att jag måste skicka
i väg Lars till Lindan (fäbodställe) för att
hemta oss litet smör och messmör i en
bytta. Han fick (där) inte mycket i byt-
tan, men medan han gick tillbaka, gick
(han ^{gick förbi} ~~om~~ fiskhuset (inrättning att fånga fisk)
i) bort i Björnsjöbäcken | och där var
det så mycket laxöring så att han pluc-
kade skinsäcken full. Det blev allt nå.

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL, SOLLERÖN
Frgl. M 25

4
gossin han orkade bära och jag har väl aldrig varit så glad, som jag blev när Lars kom hem den gången. |

3/ Jaktten och fisket hade sin betydelse särskilt för fattigt folk, som ej hade möjlighet att fullt livnära sig på sitt jordbruk och sin huskapskötsel och det berättas ^{att} somliga vissa tider, då de saknade bröd, levde på bara älgkött och potatis, mög säuhä (= äta enbart sovel) under det att bättre lottrade, som hade gott om bröd, ofta fingo mög brö (= äta enbart bröd). Det var också ofta så att iveriga fiskare och jägare som hade gott om jord, försummade sitt jordbruk, så att det ej gav någon avkastning. Om en sådan sade en gubbe: ann kinn int iing nå änn äld in-där å rakkär å hüdär-värrär, ann vill lär

gö á þek min björ á þittj sud-á súfjam
á gungla). fan, e á jördburkár slákt?
Övers: Han kommer inte ihåg annat än hun-
dar och rackar och bulvaner, han vill bara
gå och peka med bössan och sitta söder på
Siljan och gunga. F-n, är det jordbrukare
släkt? |

4 Under nödarstider tillgrip man alla möj-
liga uträgar för att skapa sig det nöd-
vändigaste och isynnerhet fisket var då
till stor nytta och man försummade intet
tillfälle att fånga fisk. En gubbe, född 1848
berättade från sina uppväxtår: i add hápa
grá-bark sá i suld sefi a jennum gærvær
i háksand. ^{sá i dived tjöps mi je mástjinnu-burkk} da fad suld fi mi dæjt min
dönda bærtján, vá á ættar-vedar á vir sig-
fat-um súd yvir súfjan, á dráju ádd-um

6

vis ätti märs vis föum. då vis häm-um a fäk-
sand, ädd ä färna je stür gädd ä dräi sä
vis fing-um ehä tre riksdälär för, ä ä' va mēr
äld ällt i fikk för bärtyän. Övers: "Jag hade
fläkt granbark som jag skulle sälja till
en garvare i Leksand (för att få pengar till
ett par mälkinnsbyxor). Då far skulle följa
mig dit med den där barken, var det medvind
och vi seglade över Siljan, och draget hade
vi i sjön medan vi furo. Då vi kommo till
Leksand, hade det fastnat en stor gädda på
draget, som vi fingo hela 3 rdr. för och det
var mera än vi fingo för barken."

Den enda fisksort, som avyttrades i någon
större omfattning var lake: fäkäm, vilken lake
fångades på vintern och medfördes i fru-
ret tillstånd då man var ute och sålde
(Chännv.)

båtar eller laggkär. Isynnerhet i Falun
och andra städer nedåt landet var siljans-
laken högt skattad. Innan storfisk = stur-
fisk m, t.ex. gädda, lax m. fl. som fångades
under den varma åretiden, kunde man
endast tillfälligtvis avyttra jaktens pro-
dukter, isynnerhet småvilt såsom hare
= ëra m, fågel - fügäz m o. d. avyttrades i
största möjliga mån dels till särskilda
uppköpare, s. k. fügäz - andlär m - andlärar pl
(= fågelhandlare), dels till handlande i orten
(sedan sådana börjat finnas). Dessutom med-
fördes fågel o. d. på handelsfärder, t. ex. då
man sålde laggkär, då man var ner till
kusten, till ^{Särle} Herörsand och Hudiksvall efter
strömning och salt, då man var till Nar-
ge och handlade med hästar o. s. v. Bytes-

handel förekom i stor utsträckning varvid man tillbytte sig varjehanda nödvändighetsvaror som man själve ej kunde tillverka eller producera såsom krut; krut = bly = bjöld till hagel = ägälf och kulor = känfor, märsingtråd till snaror = snärur, tändhattar = knäll-att m -attär pl, salt, kändticken, tobak, kaffe och socker m m. | När man avythrade viltet eller skinnen till uppköpare, fick man vanligen ersättning i reda pengar 6k:

da fad suld üt-ä rēfi kräldi, add ann tjöpa upp värrar ä tjödurär så ann ädd füllan jätt säkks-kvartäks-kar (= da far skulle ut och sälja laggkär, hade han köpt upp orrar och tjödurar så att kar hade ett 6-kvarterskar fullt av sådana.

da trapp-fars suld a nöri ä tjöp ästär,

tjöpät ann upp käv-stjinn å djät-stjinn
 å räv-stjinn å mård-stjinn å varg-stjinn
 å björn-åndär å öfg-åndär å fågäl å ällt
 släkt, så ann ädd äfä färre min si dä'ann
 för, å så käm ann ätt min yng-ärtär sä.

Övers.: "Då Trapp Lars skulle till Norge och
 köpa hästar, köpte han upp kalvskinn, get-
 skinn, räveskinn, mårdsinn, vargskinn, björn-
 hudar, älghudar, fågel och ällt sådant, så ätt
 han hade hela lasset med sig då han för,
 och sedan kom han tillbaka med unghästar".

Då förbönderna = för-böndräer kommo till Falun
 på vintern, ^{brukade} frågade handlandena där fråga
 efter "lakofiskaren" (en person, som brukade
 sälja lakar).!

8/ Vissa personer bedrev regelbunden jakt
 på pälsbärande djur för skinnets skull

ULMA 6670. Häll N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Frgl. M 25

och gjorde sig därigenom en ej föraktlig
inkomst, isynnerhet under tider med i öfrigt
dåliga förtjänstmöjligheter. För att spåra
= spår och giltra = djildär eller på annat sätt
fånga råvaror, mårdar o.d., fordrades i regel
både skicklighet, uthållighet och stort tåla-
mod och det var ej så synnerligen många
9 som egnade sig därät. Ett jakter varit hu-
vudnäring. Känner man ej till fastän det i
något enstaka fall nästan kunnat se så ut.
I sådant fall har det nämligen i regel ej be-
rott på bristande möjlighet för vederbörande
att försviça sig på annat sätt, utan fast mer
på en ohuvlig jaktlust, som ärodsatte alla
andra intressen. Ett sådant fall var t.ex.
den mångomtalade storskytten = stur-skytten ju-
gen Nils som alltid låg i skogen och jagade

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

utan avseende om det var lovligt eller olovligt och till slut, då han, på gamla dagar, fick ett åtal för olovlig jakt, begick självmord genom att skjuta sig.

I allmänhet ansåg man sig fördom ha rätt att jaga var och när man ville och lagbestämmelser, som inskränkte denna rätt, ansågos i allmänhet otillbörliga. Till följd av, att det var så jämförelsevis få som idkade jakt i större utsträckning, var det sällan att överträdelser beivrades. Samma var förhållandet även med fisket och till fiskeri-
insyningsmän, som skulle se till att fiskeristadgan efterföljdes, valdes ofta sådana personer som hade den uppfattningen att det inte var så noga hur lagen efterlevdes i detta avseende. På senare tid, efter tillkom-

16
ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

ten av jakt- och fiskevårdsföreningar, ha uppfattningarna börjat ändras så att tjuverkylte numera i regel anses ohederligt!

10

| Tvistigheter om fiskevattnen ha i alla tider varit vanliga socknar och byar emellan.

Ett dombrev, angående Sollerö- och Vikaburnas i Mora socken ämneridiga fiskrättighet i Siljan av den 14 nov. 1440, skall vara det vederligen äldsta dokument, som berör denna socken.

I samband med uppkomsten av några ortnamn berättas följand: "En fiskare som hette Leven, bodde på ett näs som därav fick namnet Livensnes (= Levensnäs). En fiskare från Lekrand, som vågade sig ända upp till Sollerön på fiske, väckte Levens vrede så att han måste ro därifrån för "brinnande livet". Han förföljdes av Leven, som upphan honom vid ett näs

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

på fastlandet på västra sidan, fattade
 tag i stäven = stämnan på hans båt
 och ryckte lös denna från båten. Näret
 kallas sedan stämman - nes n (= Stamnäs)

11 Tristigheter om fiskerätten med andra än
 utvecknes inkräktare ha ej förekommit
 med undantag av tristen med Vika by, var
 om dombrevet från 1440 handlar och som
 avsåg det s. k. "pyrsjansfisket". Båda par-
 terna hörde då visserligen till samma
 socken men ^{det} är tydligt att sollaröborna
 även så långt tillbaka ville ha sitt fiske-
 rättens avgränsat från Mora. Övannämnda
 dokument har även senare vid tristigheter
 med Mora om fiskerätten fått utvärld.

Att folk företagit jakt och fiskeräder till
 långt burt belägna trakter, finns ej minne av

ULMA 6670. Häll N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Frgl. M 25

II. jaktens betydelse.

Rovdjuren voro i forna tider en plåga för befolkningen, isynnerhet under sommaren, när kreaturen gingo på bete. Det var ej ovanligt att björnen = björnän tog en eller anna ko och man anordnade ibland förmliga utrotningstog mot björnen; form av skallgång = skäll-gång m. Därvid mobiliserades allt manfolk, som kunde vara med, inom hela socknen, ja ibland t. o. m. med inom flera socknar, som under befäl av s. k. skallfogdar = skäll-fänt m - fäntär pl och beväpnade med sådant man hade till hands såsom gevär = björn, hillebarder = ihlbärar, på hillebard kar o. s. v. gingo i linje = skäll-arm m över stora områden och skrämde björnarna ut på något näs, s. k. skäll-plass m, där de skr-

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934

DAL. SOLLERÖN

Frgl. M 25

(användes vid skällgång)

11 II

hos ned. Sådana samfällda "skallplatser" ha
 vid storskifte blivit avratta såväl vid Sil-
 jan som vid Venjansön. / Björnar fångades
 dessutom bl. annat med sax, s. k. björnsax
 & Upptecknarens farfar, född 1824, berättade:
Tälta - niss va jänn rjhtin björn - stjyht
så brukät ä björn - sakkes änt i flenun. ann
brukät rätt-äve mi ä gubbe - andes böt-ä
sjä um ä sät näs björn i säkksen, ä jätt
täg då (pik) häm-um däjst, sät ä jänn björn
i säkksen. män vir ädd-um int nä(gu) ljys
änäld vir ägg-um vass nä spakär ä slö-
um i-jeh ann minn. Över: "Tälta Nils var
 en riktig björnjägare, som brukade ha
 björnsaxen ute i Flenarna. Han brukade
 skicka iväg mig och Gubb Anders bort och
 se, om det satt någon björn i saxen, och

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Frgl. M 25

12 en gång, då vi kommo dit, satt det en
björn i saxen. Men vi hade ingen bössa
utan vi höggv oss några spakar och slo-
go ihjäl honom (björnen) med." När det
blev kallt på vintern, blevo vargarna när-
gångna och det hände att vargflocken nat-
tetid gjorde visit i byn, revv staket av
veinstian och släpade i väg med gisen.
En mörk kväll, då husbonden skulle ut i av-
trädet = skäfs-urä n och "göra sitt behov", mötte
han i porten (skäfsus-porten) en varg = vargen.
Han lyckades slå vargen på ryggen med
hällen så att denna ej kunde komma un-
dan (vargen har nämligen s. k. knäpp-rygg,
vilken går ur led för det minsta slag. Men
man får akta sig för att slå ett slag till,
ty då kan ryggen gå i led igen). Vargar

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

fångades bl. annat i fallgrop, s. k. varg-
grop f. En bekant vargjägare = varg-stjytt m,
hittade på ett originellt sätt att jaga var-
gar. Han tog en gris med sig i släden,
band en hörsäck i ett rep, som fick slä-
pa efter släden och körde ut på isen när
det var mårken och qvistrande kallt. När
så grisen skrek, kom vargflocken i den
tron att det var grisen som sprang ef-
ter släden och det var en lätt sak att
skjuta dem, när de kommo på lagomt
avstånd. (Vargar skötas med särskilt hagel n.
stora hagel, s. k. varg-agäz n.) För skin-
nets skull brukade man dessutom jaga
= jag, snara = snår eller gillra = djilldär
räv = rève m rëvir pl, mård m, utter = at-
tär, lv = kätt-fon f och (på senare tid) e-

17
ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

korre = ekun m m. fl. Skinner av dessa djur användes ej för eget behov utan försålles till uppköpare. Värde på björnskin och vargskinn mins man numera ej men t. ex. rävskin = reva-skjinn har betalats med 8 kronor, mårdskin upp till 20 kronor, skorskin 1-2 kronor o. s. v. |

15

Det var långt ifrån allmänt att man regelbundet gick på jakt för att samla matförråd. Det var tvärtom endast några få som jagade t. ex. älq, både lovligt och olovligt, för att samla matförråd. När sovlet hujade tryta, var det dessutom många som begäver sig ut med bässan och hunden för att söka skaffa rådan. I en by i Muru sade en gubbe till sin son, som han ansåg ej gjorde nog rätt för sig: im wei ädd-um

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Fgl. M 25

äppt jänn rätk-sat i ställa för di köf wär,
 så ädd-um i då färndj nå fett ben uti gry-
 tu nåd tag. (= om vi hade haft en hund i stäl-
 let för dig, Karl, så hade vi då fått något
 fett ben i grytan någon gång).

16

Då man jagade "på fastlandet" = väst-
 tif, höll man till i fåbodarna och några
 särskilda bestäder, avsedda att nyttjas
 under jakten, funnos ej. Hjädär-köj &
 var en köja eller skjul av ris som man
 byggde ute på en myr där hjädern brukade
 spela och i vilken man låg och lurade
 på hjäderspel när tiden därför var inne.

De, som hade "jaktivern i blodet" eller vo-
 ro hänvisade att skapa sig matbillkott ge-
 nom att jaga, hade alltid bössan med när-
 de för till skogs, om det nu var för att

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Frgl. M 25

hugga eller köra ved, köra hö, färdas till
 fäbodarna o. s. v. Då man på vintern kör-
 de med häst, var det t. o. m. lättare att kom-
 ma i närheten av fåglar som "uttro uppe"
 = sät upp än om man kom gående. Hästen
 blev också snart van vid skutten och det
 hände att jägaren lade an över hästens
 manke när han sköt på orrarna i en björk.

uppe adv.
 (om fåglar)
 "i träd"
 (i på marken)

17 Kolaren begagnade sig vanligen av sina
 rikliga tillfällen att fånga vilt såväl med
 bössan som med snaror och gillar.

18 / Som matnyttigt vilt, jagade man huvud-
 sakligen älg: ölg m (ölgdjörn) ölgär pl och
 det var endast vissa tider då det var svårt
 att avythra fågel och hare, t. ex. under olov-
 lig tid, som man använde dessa i hushål-
let. Det fanns dock i många fall uppköpare

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Frgl. M 25

av vilt även under obörlig tid och det var
 sållan man unnade sig att äta fägelkött,
 som även fordom ansågs som en delikatess.
 Ä smäkär fågälf (= det smakar fågel), säges
 om något som smakar riktigt gott. Att man
 i nödfall jagade sådana djur till människo-
 föda, som annars jagades endast för skin-
 nets skull, är ej känt. Ekorrer ansåg man
 i viss mån besitta övernaturliga förmågor att
 hämnas och det var kanske därför hans kött
 ansågs odiesligt att äta. Kött av björn
 = björns m och grävling = gräv-svåjn m an-
 sägs färträffligt och äts vid tillgång!

19 Djur, som man i regel sköt var älg och
 sjöfågel, som man ej kunde komma åt
 på annat sätt och f. ö. sköt man allt vilt
 som man kom över. I snaror tog man fjäder

och orre = vårr^m (vårrn) vårrär pl. (snär fä-
gälf) samt hare = ërä^m (ërän). snär erä
 (= fånga harar med snaror). I sat fångade
 man björn, räv = rëv^m (rëvån) rëvir pl ("läg-
 ga ut rävsaren": fägg-änt rëvå-sakksi) och
 hare m. m. Mård och grävling fångades med
 giller. Det har också hänt att man försökt
 fånga älg i snara och giller. Jugen Nils
 (se sid. 10) gillrade en gång ett laddat gevär
 i en trång passage, där älgar brukade gå
 fram. En venjanskarl som gick där fram
 i skymningen, kom i beröring med avtryc-
 karen = sprätån^m och fick ett skott genom
 säcken, som han bar på ryggen. / Man lär-
 de också upp barn så att också de kunde
 rätta ut giller och snaror, vilket måste ske
 med försiktighet för att viltbrädet ej skul-

20

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Frgl. M 25

be misstänka något rackartyg och för att
 avlöda deras uppmärksamhet, som kunde
 tjurevittija gibben och svarvna. När man,
 då det var spårnö, satte ut eller vittjade
 svarv och gidder (lit snävur = vittija svarv),
 brukade man gå ett stycke bortom där man
 satte ut snasan och "göra sitt naturbehov i
 ändan på spåret" = dräjt bot-i ändam å
spörn för att avlöda uppmärksamheten från
 snarvingen. Det berättas om en person som
 gick i snön efter ett spår och i ändan på
 spåret ämnade göra sitt naturbehov i tan-
 ke att den som gått där förut, varit ute i
 samma ärende. I ändan på spåret låg em-
 mellertid en rävsax i snön och då perso-
 nen ifråga satte sig där och gjorde sitt be-
 hov, slog axen igen med ödesdigert resultat.

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Frgl. M 25

01

När man var på jaktfärder borta på ut-
 skogen, var det ofta besvärligt att frakta
 hem bytet då det måste bäras långa vä-
 gar eller klövjas på hästryggen. Det var
 dock sällan att köttet saltades i tunnor och
 förvarades i någon gåbod för att köras hem
 på vinterföret, utan man fraktade hem

X det direkt. X bjärä älg-tjöt (= bära älg-
 kött), kljövri älg-tjöt (= klöveja älgkött).

22

H.N. // Köttet av vilt saltades, liksom nötkött,
 i köttkar = tjöt-kar n som vanligen förva-
 rades i kärlet. // sältt tjötä ~ sältt-nid tjötä
 (= salta ner köttet), sältt-i kärä (salta // kar)

salta v.
 (hänv. s.
 24-25)
salta i
 (fullt)

Nedsätningen tillgick så att ett lager salt
ströddes i kärlets bottnen, därpå lades ett
lager styckat = rind-skuri kött, därpå ströf-
des salt o. s. v. tills kärlet eventuellt var

fullt, då man lade på ett lock.

När köttet var genomsaltat = genom-saltat,
togs det upp och lades på ett säte för att
saltlaken = sält-fäkän m, som bildats i
karet, skulle få avrinna, varpå det spetsa-
des på spetriga träpinnar, s. k. tjöt-ten m,
och hängdes upp på tork på "bändet"
inne i stugan / Om det var tjuvskjutet
älgkött, hängde man det vanligen i någon
undangömd vrå, t. ex. över bakugnen.

Vad är "bän-
det"?

Ibland torkade man köttet i ugnen me-
dan denna var varm efter bakning (tärk
ini iugnum) men i varje fall först sedan
det blivit saltat. Salttorkning eller bastu-
torkning förekom sj. Efter torkningen
förvarades köttet på sina "köttensar" upp-
hängt mellan stänger i kärlet.

törka v.
(hänv.)

ULMA 6670. Hall N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

Särskilda torkeställningar för lufttorkning av kött, äro ej kända.

X Rökning av kött förekom fördom icke av älgklövarna, liksom av klövar på boskap, svedde man håret och det brukade därvid lukta "svedda klövar" = svidi klövär långa vägar och när man jagat älg i olovlig tid, gömde man klövarna tills man slaktat boskapen och svedde dem samtidigt för att ej förråda sig.

klöv
Om svedning av...

Skrogsfågel användes ej för eget behov; annat fall än då det ej var tillfälle att sälja den (jfr. sid. 20).

På den fågel, som man skulle sälja "stoppad" man benen upp mot kroppen så mycket som möjligt, vek hurendet under ena vingarna och lät den frysa i denna ställ-

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

ning. Den fågel, som användes för eget behov, plockades och kokades vanligen och äts i färskt tillstånd. Någon gång, vid riktig fångst med snaror i olovlig tid, hände det att tjädrar saltades ned i tjöt-butt ⁱⁿ bult för kommande behov. bet. 1

När kött av älg turkat och suttit upphängt gala v. tills "göken ^{har gällt} ~~hunnit~~ gata på det": gükku a b (om för-
het älg-
kött)
gäfa u på ä, dugde det att äta rått. Det äts då med bröd till, eller enbart när man hade ont om bröd. folklore

När viltet tillreddes, var det i regel endast på ett sätt och det var till "kokt kött" = köka-tjöt n tillsammans med råskalad potatis (tjöt ä päron) och ibland någon kålrot = röt f. Detta var en stäende rätt för röndagsmiddagen, fastän man i allmänhet

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

givetvis hade kött av husdjur i stället för vilt. Under jaktfärder brukade man på kvällarna koka innanmätet = in-mat m ~ äkk n (attjä) av fällda älgar eller någon grävling eller järpe = järp m och göra ka-las på och det var t. o. m. de, som drucko blod direkt ur älgen då denna slaktades. Stekning i grop eller andra i detta sammanhang föreslagna anrättningar, ha ej förkommit. X

X
A-le-N.
Köttföda = tjöt-mat m uppfattades i allmänhet såsom den värdefullaste och man ansåg att den som hade tillgång till kött, blev kraftigare och arbetsdugligare än andra. Den, som ville utveckla sin kroppstyrka, tillrättades i synnerhet att äta renor = rinjor av kraftiga djur, t. ex. av oxar. Om kött av

vilt eller kött av borkapsdjur var smak-
 ligast, därvid voro meningarna delade,
 berovende på hur god tillgång man hade
 av den ena eller andra sorten. Man tyckte
 som vanligt bäst om det man hade minst
 av. Man föredrog i allmänhet kött fram-
 för fisk och andra rätter, åtminstone del-
 vis berovende på att man sällan fick till-
 lagad köttstätt mer än en gång i veckan
 (jfr. sid. 24) under det att man åt fisk (ström-
 ming om ej annan fisk fanns) varje dag. X

X
 A-teckn.

Ägg visste man fördomdags ej att de
 voro matnyttiga. I varje fall använde
 man ej sådana. X

Förutom matnyttiga delar av viltet,
 tillvaratogs för hushållets behov skinn av
 vissa djur. Älghudar bereddtes till rämke

ULMA 6670. Häll N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Frgl. M 25

= sömstj n varare gjordes byxor, s. k. ölg-
stjinns-brakk och livestycken (ölg-stjinns-
livestyggs n. S. k. "beningar" av älghud, använ-
des under en kort skida, s. k. ändur, vilken
jämte en lång löpskida användes i v-
ländig terräng. Älgstjinnsskoningen under
den korta skidan hade hårsidan ned och
avsåg att hindra bakåtgång i uppför-
backar. Till jaktväskor o. d. användes gräv-
lingskinn = grävväjn-stjinn n med hår-
sidan utåtvänd. Dessa väskor = väsk f väs-
kor pl ha ej särskild benämning.

"Skinn av hare" = ära-stjinn n använ-
des ej på något sätt för eget behov, men
harull = ära-ull blandades ibland med
fårull till stickgarn = spünä n, varare
man gjorde strumpor och vantar. | Lär-

} har-ull

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

skild benämning för plagg av hartull, finns ej. Hartass = erå-tass m användes som "kritpensel" för utruddning av kritskrift på "svarta tavlan" i skolan.

✓ Björnhud = björn-äud f användes som skrivbordsmatta av förnämligt folk, t ex prästen. Älghorn = ölg-vörn n användes bl annat till lager för slipstensaxeln, sedan denna härjat göras av järn.

✓ Av fågel tillvaratog man dun = dåun n till kuddar (dåun-kupp m - kuppär pl) och fjäderar till skrivpennor.

✓ Att man tillvaratagit delar av vilt för medicinskt bruk, finns ej minne av.

✓ På senare tid har man också gjort sig inkomst på skottpengar = sköt-päng på räv, häk = ök m och kråka = kräk f m. fl. skadedjur.

III. Fiskets betydelse.

Yngresfiskare i egentlig bemärkelse, ha ej i mannaminne funnits i orten, men jordbrukarna, såväl fattiga som jämförelsevis välbärgade ha fiskat regelbundet vissa tider på året, t.ex. höst och vår.

Fiskelag, som man huvudsakligen fångade varo nors = nårs m, bfikta f (= riktöja?), ryssing m (= smärsk), säjk m (rik), fäkä m (= lake), äbarr m (= abburre), ärad m (= laxöring), fäks m (= lax), mört m och åf m samt gädd f (= gädda) och räd f (= röding?) jfr. berkr. om "Fiske". Man fångade förutom även fiskarter och åt, vilka man nu ej vill äta, t.ex. djurs(a) f (jfr. om Fiske) och även mört, som numer börjar rötas som människoföda. X

Medan man fiskade i avlägsna skogs-

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

A. L. M.

sjöar, bodde man i närliggande fjäbodas
 och särskilda bostäder för fisket, förkom ej.
 Den fisk som fångades, även i avlägsna
 vatten, bar man vanligen hem med ens.
 Mera sällan rensades fisken, saltades ned
 i särskilda laggkär, s. k. fisk-buttt m, för-
 varades i källare i fjäboden och kördes hem
 i samband med hökörning på vintern.

fiske-buttt
m.

Då fisken fraktades hem omedelbart, lades
 den i en s. k. nävär-kunt m, skinnräck =
bög-räck m e. d. och bars på ryggen, eller
 och på ^{lades} sackarna på hästryggen och klöv-
 jades. fisk-börd f (= bärda av fisk). fisk-klöv f
 (= klövjebärda av fisk). Vid fiske på närmare
 håll, t. ex. vid mete i bäckar och tjärnar,
 hade man fisken i en "fiskpåse" = fisk-kupp m
 (jfr. om "Fiske") eller trädde fisken på en

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Fgl. M 25

s. k. krückkärf (= pinne med vidrithande gren)

Under det man vistades i fäbodarna för att fiska, åt man fisk som saltades och koktes eller stektes på glöd.

Sedan man rensat fisken, saltade man med den (jfr. sid. 53) och förvarade den i källare eller ^{på} annat lämpligt ställe. Småfisk, t.ex. näss, brukade man ibland "torka i solen": röf-tärk vilket tillgick så att fiskarna utbreddes i räll och rattes mot solsidan av en vägg tills de voro turra som spinnar. ann é iam-än röf-tärkadn näss

(= han är såsom en soltorkad nors) säges om en person, som är ovanligt mager och "turr".

Småfisk torkades också: bakugner och sådes då vara iings-tärkadn. Torkad fisk kunde förvaras i säckar i härbret. Större fisk

torka v.
(om torkning av fisk, se...)
s. 34-35

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

torkadades ej, vilket kanske berodde på att man ej fångade så stora mängder av dessa. Torkad fisk, som användes till lutfisk vid jul och bröllop, var ej hemtorkad utan köpt och kallades skärp-fisk m. Den koktes tillsammans med råskalad potatis var till tillrättes något mjöl så att kokvattnet blev

rås. Torkad småfisk äts direkt som sovel till potatis och bröd; den saltades nämligen innan den torkades för att bi räufsam (= fylla sitt ändamål som sovel).

} sovel-sam

Såväl fisk som kött saltades kraftigt dels för att det skulle stå sig, dels för att det ej skulle gå åt så fort. "Sur fisk" = såur fisk ville man gerna inte ha.

Att fisk bakades in i brödet eller att man malde fisk i degen, har ej varit känt.

Av fisk tillreddes ej sådana maträtter
 såsom rorpar, palt, gröt o.d. Det vanligaste
 var att den stektes (stektja-fisk m.), antingen
 i panna med något fett eller på glöd (glöd-
 stektjadz). I senare fallet rullades fisken
 vanligen i mjöl och lades på glöden. När den
 var stekt på ena sidan, vändes den med
 en s. k. strömmings-tång m. som även an-
 vändes för att "ta igen" = tä-att fisken från
 glöden. Vid stekning av mindre fiskar, ha-
 de man en järnten, s. k. fisk-ten m., varpå
 man spetade fiskarna, beströdde dem med
 mjöl och lade dem på glöden. Man kunde
 på detta sätt bekvämt hantera och steka
 flera "kast" åt gången. Fiskar stektes och rå-
 ibland i ugn på detta sätt (ügnstektj-
 fiskär). Att "koka fisk" = kök fiskär var

steka v.
 Om stekning
 av fisk, se...

strömmings-
 tång (Aphänv)

fisk-ten
 (Chänv)

ULMA 6670. HALL N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Fagl. M 25

också gancka vanligt, helst; färckt till-
stånd = inå däm a gämbfas (= innan de bli-
 vit gamla och skända). Fisken kokades till-
sammans med "räskalad potatis" = rå-skälfä
päron och när frö var kokad, avhålldes
 en del av spadet för att få det lagom sal- supad
 tat varpå man slog i mjölk och röp = röp-ä
 det eller "doppad tuppornä" = düppat tuppor
 i det. Man slog ej ut spadet då detta an-
sågs vara för stort släseri med güss-lünä ||
 (= gudslänt, maten).

supad

Jfr s. 38

→ toppa f,
bet. 5

Att man åt "fiskinkräm" = fisk-tarmar, kän-
 er man ej till. I varje fall tog man bort
själva tarmen. Den del av fisken, som man
tyckte bäst om, var den köttigaste delen
på ryggen. Av gädda, brukade man göra
gällande att huvudet = gädd-skällan var

läckrast och barnen sögo gerna på de stora benen av denna, men detta berodde kanske på en inplantad föreställning för att den beniga gjuddskallen ej skulle ratas.

Fiskfett hade ej någon betydelse i hushållet.

Av små fisk, såsom "bliktä" och "nors", åt man även benen och huvudet, och det ansågs länge vara otillbörligt slöseri att beno = ben fisken. När man i senare tid

började bena fisken och taga bort huvudet vid rensningen, sade de gamla: ijdygdi oddygd

bi' full so stur så (= oförnöjsamheten blir väl så stor så). Man fisk fordom aldrig slösa

med fisken, lika litet som med annat savel, utan man måste hushålla så att den räckte så länge som möjligt och barnen tillrades

att ta så små bitar som möjligt i varje typp

(= hoprullat tunnbröd med inlagt sovel). Då man
 åt strömming eller fisk av liknande storlek,
 brukade man tillhålla barnen att göra sju
tuppor framå ögon (sju tuppor framom ^{toppa f.}
 ögonen). Man mente förstås inte framom fis- ^(med linor.)
 kens ögon utan att man skulle göra sju tupp-
 par av hela fisken (vilket ju var vackert så)
 framför sina egna ögon.

Fisk ansågs vara god mat och det var
 råttan man fångad så mycket att man
 bedrnade på den. Fisk som man fångade
 själv, ansågs i varje fall förmer än salt
 strömming, som alltid fick erätta annan
 fisk då denna tog slut.

Fisk eller i birst därpå strömming = strömming^m
 (strömmundjån) eller sill = sild & åts i regel
minst en gång varje dag och var den rätt

som man hade att lita sig till när allt an-
 nat sovel tagit slut. Ibland fick man sålf sovla v.
 si äta fiskjim (= tillgodogöra sig som sovel ex- refl.
 bart fisk) fastän man hade ganska litet och
 då gällde det att hushålla och spara: nätta.

[Då man t.o.m. blev utan fisk och ej hade råd
 att köpa strömming, åt man som sovel en- } sovel
 bart "salt till potatis": sält å pörrn |

X Före järnrengarnas tid gjorde man ^{varje år} minst
 en resa ned till Kurten (till Geule = djävåf) Gävle
 och bytte till sig eller köpte saltströmming.

På senare tid har strömming i stor utsträck-
 ning ersatts av sill. Med bättre kommunika-
 tioner har också kommit "färsk strömming"
 = färsk-strömming och "färsk sill" = färsk-silld.

X "Skinn av ål" = ålf-stjinn n användes till ål-skin
 att fastbinda linet vid linfärdet på spinn- (hänn)

ULMA 6670. Hall N. Mattsson. 1934
 DAL. SOLLERÖN
 Frgl. M 25

rocken medan man spann linet. Skinn av
köpt torrfisk = skärp-fisk (jfr. sid. 55) använ-
des ibland till klarskinn = klår-stjinn n
i kaffe.

Användning av fiskblåsa = vedär-kupp m, väder-
laklever = fäkä-fyr f, lakgalla = fäkä-gälld m koppe
e. d. har veterligen ej använts "för medi-
cinskt bruk": tå böt min (= att bota med).

Vid behandling av "gaktens och fiskets betydelse
etc." har som sagerman rådfrågats ^{bl. andra} hem.äg.
Håll Ind. Larsson (född 1880) som är ivrig jägare
och hemma i hithörande saker. Vid behandling
av ett dylikt ämne, vill gerna insmygga sig o-
vidkommande detaljer om t. ex. jakt, som kunde
parra bättre i en särskild frågelista om "jakt",
vilken säkert skulle bli rikt givande.

Sollern den 8 dec. 1933

Håll Nils Mattsson

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25

Tillägg till svar på frågelistan om
"jaktens och fiskets betydelse etc."

Då man svedde klövarna på älgar och
 andra slaktdjur, var det för att befria
 dem från hår och även för att befria foten
 från själva klöven. Då man slaktade, skar
 man nämligen av hela underbenet med
 vidrithande skinn och klövar. Detta lades
 sedan i elden för att klövarna skulle loss-
 na och håret avbrännas, vilket kallas att
 "sveda klövar" = sväjd klövar. De såbundna
 behandlade benen med vidrithande fötter
 tvättades och saltades ned tillammans med
 det övriga köttet. Vid tillagningen högg man
 sönder benen och fötterna och kokade bul-
 jong = fett vatt på dem och åt f.ö. upp allt

klöv

Om sved-
ning av
klövar, se...

och används
i maltp...

sväda v.

ätbart såsom skinn och senor m.m.

✓ "Fettet ur färklövar" = klöv-fett n, an-
vändes bl. annat till att smörja "mora-
klockor" med. Därvid högg man klöven
(eller foten) mitt i tvärsnitt så att fettet blottades
och användes direkt. Förutom klövarna,

klöv-fett
(med hänn)

✓ svedde man även hurendet på t. ex. får
och getter, där det var obehvämt att flä
av skinnet. svåjd djät-skällär (= sveda

svida v.

håret av gethurenden) o ri-änt råm-än
✓ svidin djät-skäll (= hon ser ut som ett
svett gethurend) säges om ett smutsigt grun-
timmer.

✓ När småfisk torrades i ugnen, lades
den ej på något underlag utan på ba-
ra ugnsbotten.

Sollerön den 4/12 1933
Håll Nils Mattsson

Störningsgröt. ("yaktens o fiskets etc.")

Störningsgröt
(Cham.)

Saltströmming (1-2 strömmingar för varje person) kokas i vatten. Spadet, vari strömmingarna kokat, avsmakas och vattenblandas tills det blir lagom saltat varefter man av spadet och mjöl (havremjöl, rågmjöl eller vad man hade tillgång till) kokar en tunn gröt vari blandas litet smör = gäs.

Den kokta strömmingen "befrias från ben" - bänas och blandas i gröten som redan ätes som sovel till bröd. Om det var ont om strömming, blandades ej den kokta strömmingen i gröten utan sparades till nästa måltid. Till denna rätt, som var mycket vanlig i Venjan i äldre tid, använde ^{ibland} man i stället för strömming även fisk (fisk-gröt) eller sill (sill-gröt). I stället för havremjöl har man på senare tid använt vetemjöl.

Sollerön den 9 mars 1934
Håll Nils Mattsson

ULMA 6670. Håll N. Mattsson. 1934
DAL. SOLLERÖN
Frgl. M 25